

УДК 130.2

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ "МІФУ ЧЕРНІВЦІВ"

ДМИТРО ЖМУНДУЛЯК,*кандидат філологічних наук, директор Державного архіву в Чернівецькій області*

У статті на матеріалі культурного доробку м. Чернівці розглянуто категорію "міф міста" у філософсько-культурологічному аспекті, чинники міської культури, локальні й глобальні аспекти проблеми мультикультуралізму.

Ключові слова: "міф міста", релігійна культура, суспільно-політична культура, науково-освітня культура, літературно-мистецька культура.

Постановка проблеми. В аспекті глобальної урбанізації сьогоdnішнього життя універсальною проблемою філософії культури є вивчення соціокультурного феномена міста як такого, зокрема в аспекті "міфу міста". Існують ґрунтовні дослідження про "міф Рима", "міф Єрусалима", "міф Києва" тощо. Проте цим енергійніше займаються соціологи, літературознавці чи архітектори, ніж власне філософи. Конкретне ж невелике місто, у нашому випадку Чернівці, усе ще зазвичай залишається поза увагою дослідника. Але такий матеріал часто змістовний та актуальний. Так, скажімо, саме чернівецький мультикультурний досвід особливо актуальний сьогодні, в епоху невідворотної глобалізації, коли різні культурні світи дуже часто сусідять на одній території. На думку І. Наместнікової, це визначає вирішальну роль діалогу як основи міжкультурної комунікації та перетворює її на важливий чинник динаміки культури [8, с. 86-129]. Проте, як свідчить гіркий досвід сучасної Західної Європи, де проект мультикультурного суспільства безславно завалився, бездумне й механічне поєднання на одній території зі своєю власною потужною культурною базою представників різних народів та релігій, індивідуумів та спільнот різного рівня культурності призводить лише до глибокої прірви між цими спільнотами й окремими людьми та до численних, часто антагоністичних конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення поставленої проблеми. Проблема вивчення "міфу міста" як своєрідної конденсації міської культури та методологічні принципи цього вивчення залежать від загальної концепції культури та погляду на шляхи її вивчення. До початку ХХ ст. увагу місту приділяли спорадично; справді наукове дослідження міста починається від рубежу ХХ століття. Це, найперше, дослідження Г. Зіммеля, одного з основоположників соціології та конфліктології, який надавав великого значення "ігровим" формам поведінки людини, моді тощо, і пов'язував формування провідних напрямів духовного життя людини саме зі значними культурними центрами [5]. Трохи згодом у Франції формується т. зв. Школа "Анналів" (М. Блок, Л. Февра, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф), яка свою увагу зосередила на історичному розвитку міста як цілісної системи, на вивченні ма-

сових ментальностей та їхній еволюції; зокрема, названі представники школи судили про життя епохи на основі створених епохою мистецьких образів. З 1920-х рр. місто осмислюється як соціологічний феномен ("соціологія міста"), зокрема американськими вченими Л. Мамфордом та К. Лінчем, які критикували бездушність інженерно-технічного підходу до проблеми й зосереджувалися на психології сприймання архітектури [6; 16]. Особливо слід відзначити відому працю М. Вебера "Місто" - панораму типів людських поселень від найдавніших часів; місто - це замкнене велике поселення, якому притаманний постійний товарообмін, що є істотною складовою заробітку та задоволення потреб населення [2]. Характерно, що й у післяреволюційній радянській країні, де ще не встановилося тоталітарно-догматичне мислення, опубліковано ряд праць М. Анциферова, у яких і подано формулу "міф міста" ("Город как выразитель сменяющихся культур: Картины и характеристики", "Жизнь города", "Современные города", "Быль и миф Петербурга").

Після лихоліття Другої світової війни, з 1950-х рр., у центрі уваги постає вивчення конкретних аспектів міської культури на основі інтеграції методів різних наук. Формуються певні орієнтації досліджень: вивчаються міський спосіб життя в його відмінності від сільського життя; проблема міста як соціально-історичного та культурного феномена починає все ширше ґрунтуватись на фундаментальних економіко-соціологічних засадах. Усе ширше враховуються розміри, вік й адміністративний статус міста, величина та склад міського населення, розвиненість соціальної інфраструктури, кількість та значущість установ культури. Наприклад, метою роботи Е. Орлової є простежити, як міське середовище впливає на соціокультурну ситуацію [9], О. Агеева розглядає місто водночас як "відокремлене структурне об'єднання" та "частину й "дзеркало" всього суспільства", його основні функції та чинники формування, акцентуючи моменти співвідношення старого й нового в культурі міста та "аксіологічні аспекти" розвитку міста [1], О. Ревіна аналізує місто як багаторівневу систему організації соціо- та етнокультурного простору, з формуванням субкультур у сучасному місті та етнічностію як чинником ідентичності [12]. Плідними виявляються спроби поєднання со-

№ 6 (113) вересень-жовтень 2011 р.

ціологічного та філософського підходів. Так, М. Паламарчук не лише характеризує культурний простір та соціальний хронотоп міста, виявляючи специфіку їхніх проявів у сучасності, але й розглядає місто в річищі феноменологічного підходу - як об'єкт людського буття, що мислиться у свідомості [10]. О. Філімонова здійснює філософську рефлексію міста в просторовому вимірі, причому окремо докладно зупиняється на специфіці публічного та індивідуального просторів як структурних елементів міського середовища [14, с. 134-178]. У дисертації І. Туліганової місто розглядається як соціокультурний простір, і до вивчення його пропонується такі підходи: ландшафтний, середовищний, соціологічний, антропологічний, культурно-семіотичний [13, с. 11-12].

Однак робіт про "міф Чернівців" як проблему філософії культури наукових досліджень практично ще немає, окрім нашої невеликої розвідки [4]. При величезності масиву історичного, культурологічного та краєзнавчого матеріалу в цій сфері, матеріал постає фрагментарним, розпорошеним, чекає на філософсько-культурне узагальнення.

Мета статті - дослідження "міфу Чернівців" у його основних чинниках та культурних проєкціях: *релігійно-духовній, суспільно-політичній, науково-освітній та літературно-мистецькій* - при центральній увазі до проблеми формування *національної культури*.

Виклад основного матеріалу. Перекази про Чернівці, як фольклорні, так і зафіксовані на папері, дуже соковиті й колоритні, насичені енергією минулого й сучасності, пам'яттю про процвітання та негаразди. Вони не тільки позначені печаткою стародавності, а й виникають часом просто на наших очах. Наведемо достатньо показовий приклад механізму складання одного з "малих" чернівецьких міфів. У 2008 р., на честь 600-річчя міста Чернівці, на Центральній площі було відкрито пам'ятник "Трояндам, якими підмітали тротуари Чернівців". Його можна назвати, по суті, ілюстрацією до романтичного міфу, сформульованого німецьким журналістом Г. Гайнцем, що буцімто Чернівці були "таємною столицею Європи", розкішним містом, де тротуари підмітали букетами троянд. Додамо, що нещодавно встановлений у місті пам'ятник, у свою чергу, став матеріалом для створення нового міфу: уважається, що дівчина, яка торкнеться великого пальця скульптури, щасливо вийде заміж, а на хлопця очікуватиме успіх у всіх справах. Характерна також тенденція "укрупнити" значення Чернівців, чого варта хоча б формула "таємна столиця Європи".

Змінюється й ставлення до колишніх об'єктів неприязні. Сьогодні, коли згасла гострота протистояння національно свідомого українства австро-німецькому пануванню, спостерігається навіть певна ностальгія за австрійською епохою та її міфологізація: чернівецький художник зі світовим ім'ям Б. Тутельман віддає чимало зусиль проєкту реставрації великої статуї Австрії, нещодавно знайденої в уламках, а в одному з чернівецьких скверів встановлено пам'ятник цісарю Францеві-Йосипу, за часів якого Чернівці, як уважається, процвітали. Так знову прилучається нинішній обласний центр до аури імперії Габсбургів, і вже ніхто не відчуває тут себе пригнобленим.

За радянських часів колишній центр австрійської провінції іменувався журналістами та пропаган-

дистами винятково як "столиця радянської Буковини". Відомі факти, коли на цьому іміджі грали навіть квартирні маклери. А місцеві євреї пам'ятають, як колись це багате й красиве місто пишно іменувалося серед представників цього етносу "Трояндою Ізраїлю" (євреї тут складали майже половину населення навіть після Другої світової війни, й ситуація змінилася докорінно лише в останні два десятиліття). За кордоном існують чернівецькі земляцтва (наприклад, у тому ж Ізраїлі). Таких прикладів, що свідчать про особливу вагомість ролі Чернівців у культурі, можна навести чимало. Отже, Чернівці, як нам здається, можна цілком обґрунтовано, скориставшись думкою С. Ляхової, назвати "проміжним" містом - містом обласного значення, нібито провінційним за зовнішніми ознаками, але "зі столичним типом міського способу життя" [7, с. 19].

Це не так уже випадково, що невеличке місто стало культурним центром - подібні процеси були особливо характерні для першої половини ХХ ст., коли провінційні міста "стають соціокультурними центрами, тісно пов'язаними з традиціями та водночас такими, що відкриваються новаціям" [3, с. 3].

Особливо примітний цей географічний пункт з точки зору його органічної *поліетнічності* та *мультикультурності*, що завжди супроводжувалося винятковою толерантністю та відкритістю. Колись кожен буковинець, найперше чернівчанин, володів не лише "руською" (українською) мовою, а ще й німецькою, румунською та ідиш (багато хто знав і польську). Сьогодні в Західній Європі з тривогою говориться про провал ідеї мультикультурного суспільства (хоча в США усе це якимось тримається). У Чернівцях, де поліетнічність і полікультурність складалися не так раптово, як у сьогоденній Західній Європі, усе протікало достатньо гармонійно. З австрійських часів тут реалізувався принцип національно-культурної автономії: у канцелярії - тільки німецька мова, а в приватному житті - повна свобода. І це увійшло в ментальність чернівчан.

Сучасне місто в будь-якому випадку тією чи іншою мірою поліетнічне та мультикультурне. О. Ревіна розглядає місто як форму буття, якій властива власна культурно-етнічна визначеність, а мультикультурний простір міста має такі характеристики: інтенціональність (людина змушена визначитися з метою свого існування та національною ідентичністю в тому числі), інструментальність (індивід шукає власні способи життєдіяльності, але в межах поліетнічної культури міста), інтерсуб'єктивність (особистість обов'язково належить до певної соціальної та етнічної групи, навіть якщо прагне дистанціюватися від людей) [12, с. 7-8].

Але, як ми зараз побачимо, далеко не всі моменти буття чернівецької культури досліджено й уведено в філософську парадигму. Місто у своїй мультикультурній проєкції виявилось з усією красномовністю в тому, що нині гранітні бордюри тротуарів на головній вулиці ім. О. Кобилянської прикрашені вирізьбленими написами українською, російською, німецькою, румунською мовами та мовою ідиш. Це справжній заповідник потужного культурного розвитку, культурного взаємовпливу та синтезу культур.

Звичайно, важко відділити один ракурс від іншого. Візьмемо, наприклад, таку ситуацію. Місто твориться найперше архітектурою, і недаремно існує така філософська дисципліна, як *філософія архи-*

текстури. Актуальними є дослідження специфіки того чернівецького "міфу в камені", який являє собою комплекс чернівецьких храмів, аналіз та систематизація спостережень попередників (щоправда, досить нечисленних), розробка критеріїв аналізу достатньо різноманітного матеріалу. Водночас потребує певного додаткового аналізу й більш вивчена проблема світської архітектури Чернівців, які в XIX ст. отримують неофіційний статус "маленького Парижа" або "Відня на Пруті", оскільки вона утворює гармонійний і цілісний ансамбль якраз разом із невід'ємними домінантами культових споруд. Але архітектура, найперше - сакральна, є лише формальним вираженням концепції життя й людини, своєрідною програмою поведінки людини: будь-яка будівля є, у принципі, не лише утилітарний артефакт, а й певний образ - гармонії, пишноти, аскетичності тощо. Отже, без осмислення релігійного чинника культури ми не матимемо ключа до чернівецької архітектури як художнього вирішення екзистенціального самовизначення мешканців міста.

Водночас лише самою архітектурою "чернівецький міф" не тримається, тим більше, що при домінації православ'я на Буковині цей багатонаціональний край був віддавна ще й багатоконфесійним, й усі сакральні споруди було створено зусиллями віруючих різних конфесій не просто в неповторному, оригінальному художньому вирішенні, а й відповідно до певних конфесійних канонів. Розмова про архітектуру органічно переростає в питання про релігійне життя Чернівців, у якому значне місце займав поруч із християнством різних напрямків, яке сповідали українці, румуни, німці та поляки, ще й юдаїзм (євреї, як згадувалося, склали в певні моменти історії етнічну домінанту міста). Зокрема, з XVIII ст. Чернівці - один із центрів хасидизму, що належить до вкрай маловивчених аспектів релігійної культури міста. Діалог між юдаїзмом та християнством не набирав тих відкритих і драматичних форм, які мав у середньовіччі, проте існував і визначав неповторну ментальну специфіку чернівецького жителя (колись тут, як ми вже згадували, практично всі говорили чотирма мовами: українською, німецькою, румунською та мовою ідиш). Не менш напруженим був і прихований діалог між різними християнськими номінаціями: православними, католиками, уніатами, протестантами, хоча до якоїсь гострої й деструктивної полеміки в цій сфері у толерантній Австро-Угорщині не доходило.

Буття в лоні Австро-Угорської імперії визначало й певну напруженість національно-політичних питань, які часом перепліталися з проблемами класового протистояння та пропагандою радикально-соціалістичних ідей. Гострі були, наприклад, полеміки між прихильниками "московільства" й українськими "самостійниками". Однак принцип національно-культурної автономії, який послідовно проводився цісарською владою, дозволяв дещо пом'якшити такого роду напруження. У Чернівцях здавна існували (й існують до сьогодні) Український народний дім, Німецький народний дім, Польський народний дім; у часи румунського панування над Буковиною до них долучився й Румунський народний дім. Абсолютно вільно почувається в Чернівцях і російська (ліпше сказати, російськомовна) громада. Та при всій цій поліфонічності із часом виразно бере гору український первінь: 1918 року відбулося Буковинське

віче, яке засвідчило масове бажання населення Буковини жити одним життям з усією Україною. Існування й змагання численних політичних партій, трагедія двох війн, тоталітарне поневолення краю - все це ретельно досліджено істориками [напр.: 11], але вимагає подальшого аналізу в категоріях філософії культури. Вивчення проблем соціально-політичної культури, яка в Новий час тіснить культуру релігійну й виражає зростаючу креативність людини та її прагнення більш вільної та гуманної життєбудови, мало б стати органічним продовженням аналізу проблем "сакрального" комплексу Чернівців.

Чернівці здавна були й форпостом науки та освіти. Заснований митр. Є. Гакманом університет, велика кількість інших вишів, ліцеїв, коледжів, гімназій тощо, функціонування численних наукових шкіл (серед фундаторів яких - усесвітньо відомі імена: філолога С. Смаль-Стоцького, економіста Й. Шумпетера, біохіміка Е. Харгаффа та ін.) - свідчення інтелектуальної потужності Буковини й безперечно складова "чернівецького міфу", функція якої з погляду філософії культури має бути вивчена окремо.

І, нарешті, літературно-митецьке життя Чернівців - окрема і яскрава складова "міфу міста". У літературній царині прославилися українські письменники О. Кобилянська, Ю. Федькович, О. Маковій, В. Колодій, Т. Севернюк, румунський поет М. Емінеску, німецькомовні поети П. Целан та Р. Ауслендер і багато інших. Європейської та всесвітньої слави зазнали "німецький Карузо" - тенор Й. Шмідт, який розпочав свою кар'єру в чернівецькій синагозі, піаніст К. Мікулі, славетна актриса С. Таль, легендарний продюсер С. Фальк, живописець Б. Тутельман та Н. Ярмольчук - самі лише меморіальні дошки на стінах чернівецьких будинків - окремий матеріал для осмислення ролі міста в культурі. Та науково-філософського узагальнення цієї ситуації до сьогодні не існує.

Не можна не відзначити й такої специфічної складової чернівецького міфу, як толерантність, готовність до міжкультурного діалогу на всіх соціально-культурних рівнях. Загальновідомими стали слова Г. Гайнца про Чернівці як "корабель задоволень з українською командою, німецькими офіцерами і єврейськими пасажирами на борту, який під австрійським прапором постійно тримає курс між Заходом і Сходом". Дійсно, цей образний вислів чудово відбиває феномен багатоконфесійності, мультикультурності та міжкультурності Чернівців.

Цікаво, що цей бік життя міста також сприяв утворенню "місцевої міфології", своєрідного етіологічного ґатунку. Наприклад, відомий у місті "Будинок корабель", овіяний легендою про двох братів, один із яких був капітаном і так тужив за морем, що його брат-підприємець побудував для нього будинок у вигляді корабля. Але ще цікавіше, що раніше цей будинок називали "шіфа" - під впливом німецького слова "das Schiff" - корабель. Крім того, тут відчувається відголос назви знаменитої корчми "Zum Goldenen Schiff", що була колись розташована в цьому кварталі [15, с. 136].

Висновки

У періоди, коли суспільство шукає шляхи й способи компромісного співіснування представників різних культурних груп на окремій території, зокрема в місті, актуалізується необхідність репрезентації

знакових моментів колективної пам'яті цієї території, яку успішно виконує т.зв. "міф міста", тобто узагальнений образ міського середовища, система тлумачень феномена міста (соціальних, архітектурно-містобудівних, технічних, релігійних, економічних тощо). Перетинаючись і накладаючись одне на одне, ці тлумачення задають символічний простір інтерпретації дійсності й виступають впливовими чинниками процесу його постійного перекроювання. Найбільш яскраво символічну інтерпретацію простору можна простежити в т.зв. "погранично-центральної" містах Східно-Центральної Європи, серед яких Львів, Чернівці, Одеса, Вроцлав, Гданськ, Братислава, тобто ті міста, що, як правило, виступають у ролі полікультурних і поліетнічних осередків модернізації, впливаючи на відповідні центри й створюючи альтернативні системи соціальних стосунків у відповідному регіоні.

Характеристики Чернівців у різні часи представляють місто і як "таємну столицю Європи", і як "троянду Ізраїля", і як "столицю радянської Буковини", тобто відзначають його як місце, де аплікація різних культурних впливів уможливила органічну поліетнічність та мультикультурність міського середовища. Одночасно амбівалентність, багатозначність або невизначеність, стильова еkleктика, - усі ці властивості контактної культурної зони також залишаються характерними прикметами Чернівців до сьогодні, і завдання полягає в тому, щоб застосувати надбаний культурний та гуманітарний капітал для модернізації міського простору та недопущення конкуренції його культурних дискурсів, кожен із яких, як ми побачили, має проєкцію в минуле та майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеева Е. Ю. Город как социокультурное образование (функционально-типологический анализ) : дис. ... д-ра философ. наук : спец. 24.00.01 "Теория и история культуры" / Е. Ю. Агеева. - Н. Новгород, 2005. - 355 с.
2. Вебер М. Город // Вебер М. История хозяйства. Город / М. Вебер ; [пер. с нем.]. - М. : Конан-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. - С. 333-488.
3. Деткова Н. Ю. Духовная жизнь малого провинциального города: на примере г. Шадринска первой половины XX века : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. культу-

рологии : спец. 24.00.01 "Теория и история культуры" / Н. Ю. Деткова. - Челябинск, 2009. - 26 с.

4. Жмундуляк Д. Д. "Міф Чернівців" як недосліджена проблема філософії культури / Д. Д. Жмундуляк // Науковий вісник ХНПУ ім. Г. Сковороди. - Серія "Філософія". - 2009. - Вип. 32. - С. 99-104.

5. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. - 2002. - № 3-4. - С. 23-34.

6. Линч К. Образ города / К. Линч ; [пер. с англ. В. Л. Глазычева]. - М. : Стройиздат, 1982. - 328 с.

7. Ляхова С. С. Провинциальный город как социокультурный феномен : автореф. на соискание уч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / С. С. Ляхова. - Архангельск, 2006. - 24 с.

8. Наместникова И. В. Межкультурная коммуникация как социокультурный феномен : дис. ... д-ра философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / И. В. Наместникова. - М., 2003. - 330 с.

9. Орлова Э. А. Современная городская культура и человек / Э. А. Орлова. - М. : РАН Институт философии ; Наука, 1987. - 193 с.

10. Паламарчук М. Л. Город как социокультурный феномен : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / М. Л. Паламарчук. - Архангельск, 2009. - 21 с.

11. Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни) : [матеріали міжнар. наук. конф.]. - Чернівці : ЧНУ, 2009. - 316 с.

12. Ревина Е. В. Мультикультурный город как пространство национальной идентичности : автореф. на соискание уч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.13 "Религиоведение, философская антропология, философия культуры" / Е. В. Ревина. - Ставрополь, 2009. - 23 с.

13. Тулиганова И. В. Социокультурное пространство современного города : дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия по философским наукам" / И. В. Тулиганова. - Саратов, 2009. - 166 с.

14. Филимонова О. Ф. Жизненное пространство города: концептуальные основания и ментальные структуры : дис. ... д-ра философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / О. Ф. Филимонова. - Саратов, 2004. - 348 с.

15. Чеховський І. Чернівці - повернення сутнісних цінностей / І. Чеховський // Агора. Україна в європейському контексті. - К. : Стилюс, 2007. - Вип. 5. - С. 135-144.

16. Mumford L. The condition of man / L. Mumford. - N. Y. : Harcourt, Brace & Co., 1944. - 467 p.

D. Zhmudulyak

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE STUDY "MYTH OF CHERNIVTSI"

The article examined the material cultural heritage of the city of Chernivtsi, the category "myth of the city" in the cultural aspects, the factors of urban culture, local and global aspects of multiculturalism.

Key words: "the myth of the city", religious culture, social and political culture, scientific and educational culture, literary and artful culture.

© Д. Жмундуляк

Надійшла до редакції 08.09.2011